

HET LAND VAN HERLE

*Tijdschrift en contactorgaan
voor beoefenaars en vrienden van de historie van oostelijk Zuidlimburg*

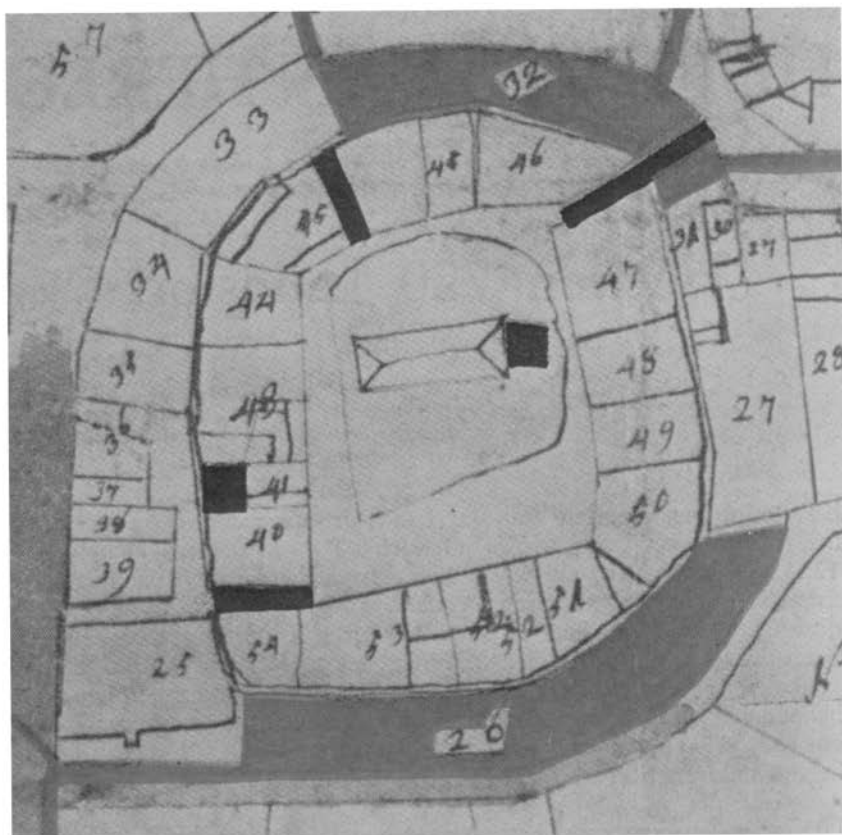
Heerlen 750 Landsfort

*Toespraak tot de gemeenteraad van Heerlen op
12 september 1975 tijdens de plechtige raads-
zitting bij gelegenheid van de viering van „Heer-
len 750 jaar landsfort.”*

De viering van Heerlen 750 jaar Landsfort is gebaseerd op een vermelding in het „Leven van St. Gerlach”¹⁾ — te dateren in het jaar 1225 — waarin verhaald wordt hoe een vrouw van een naburig castrum, Heerlen geheten, aarde wegnam van het graf van de heilige en deze in de rand van haar bovenkleed verborg. De tekst gaat dan als volgt verder: „En, zoals men kan menen, dacht zij erover deze aarde voor een verkeerd doel te gebruiken of wellicht minder eerbiedig te behandelen. En kijk, de macht van de Heer veranderde deze voor het oog van velen in bloed, zodat de bloeddruppels langs de franjes van het bovenkleed neerdruppelden”.

Het is de verdienste geweest van de oud-Heerlenaar Dr. C. Damen O.S.B. deze tekst ontdekt te hebben. Tot 1954 — toen hij zijn vondst publiceerde in Het Land van Herle²⁾ — gingen de schriftelijke bronnen over Heerlens militaire centrum niet verder terug dan 1244.

In dat jaar wordt er nl. op 24 februari te Roermond vrede gesloten tussen de hertog van Brabant, Hendrik II — de man die zo bereidwillig is geweest zijn zegel ter beschikking te stellen voor affiche, sticker en penning — en Dirk, graaf van Ahr-Hochstaden en heer van Heerlen³⁾. Bij deze vrede wordt o.a. bepaald dat de graaf toestemming krijgt om in Heerlen een versterking te bouwen. In vertaling luidt dat gedeelte: „Maar als de bovengenoemde graaf van Hochstaden in zijn eigensgoed (allodium) Heerlen een versterking wil bouwen, dan staan wij hem dit gaarne toe.” Blijkbaar heeft Brabant dan al zoveel zeggenschap over Dirk dat deze laatste de toestemming van de hertog nodig heeft om in zijn allodium een versterking te bouwen. Met allodium wordt bedoeld het geheel van roerende en onroerende goederen dat iemand in eigendom bezat, zonder dat er sprake is van een leenverhouding.



Plattegrond van het landsfort in de 18de eeuw
(detail van kaart figuratief van ca. 1760)

In het licht gezien van de tekst in 1225 moeten wij concluderen dat er voor 1244 reeds een versterking in één of andere vorm aanwezig is geweest en dat die in de periode 1225-1244 verwoest is. Die conclusie is m.i. gewettigd: want in 1239 verkeert de hertog van Brabant in staat van oorlog met de aartsbisschop van Keulen. Deze aartsbisschop was Koenraad van Hochstaden, een oom van Dirk. Als goede neef kiest Dirk in deze strijd de zijde van zijn familielid maar daarvoor krijgt hij van de hertog de rekening gepresenteerd. Want op de terugtocht van Keulen naar Brabant komt de hertog ook langs Heerlen, neemt de plaats in en verwoest ze. We lezen tenminste bij Jan van Heelu in zijn „Rymkronyk betreffende de slag van Woeringen”⁴⁾.

Ende daertoe, eer hi keerde weder,
Bandenrode brac ter neder,
Daer hi van Loen den grave Jan,
Grave Arnouts sone, ute gewan,

Die daer gheleget te gisele waert
(Hi was coene ende onvervaert)
Herle brac, ende Daelheem wan.

Ik meen hieruit te kunnen concluderen dat de versterking van 1225 in 1239 verwoest werd. Pas 5 jaar later wordt er een overeenstemming bereikt tussen de hertog Hendrik II en graaf Dirk, waarbij o.a. de toestemming gegeven wordt tot de bouw van een versterking. Gezien het voorafgaande geloof ik dat wij de tekst van de Vrede van Roermond zo moeten verstaan, dat de graaf van Ahr-Hochstaden toestemming krijgt zijn versterking in Heerlen te herbouwen.

Daarmee zijn onze bronnen uit de 13de eeuw uitgeput. Vermoedelijk is men meteen met de herbouw begonnen. In 1246 sterft Dirk van Hochstaden kinderloos en met hem komt een einde aan het roemrijke geslacht der Hochstadens, dat in Keulen in de vorm van de Dom een tastbaar bewijs van zijn bestaan heeft achtergelaten want de aartsbischop Koenraad, waarover boven reeds sprake was, startte in 1248 met de bouw van de huidige Dom, waaraan zeer zeker door inwoners van Heerlen en omgeving indirect is meebetaald.

De bezittingen van Dirk vielen immers toe aan zijn oom Frederik, proost van de Maria ad Gradus te Keulen. Deze schenkt de hele erfenis — het graafschap Hochstaden met de burchten Are, Hart en Hochstaden — aan het aartsbisdom Keulen⁵⁾. U kunt zich wel voorstellen dat deze geweldige erfenis aangevochten is, begrijpelijkerwijs niet door het aartsbisdom maar door de aangetrouwde familieleden van Dirk⁶⁾.

Voor Heerlen had deze erfenis tot gevolg dat de aartsbisschop van Keulen hier grote bezittingen verwierf die goed beheerd moesten worden. Daarvoor was een administratiekantoor nodig dat zeker van 1396 tot aan de opheffing door de Fransen in 1796 gefunctioneerd heeft, de z.g. Keur-Keulse Mankamer, die verblijf hield aan het Emmaplein in het Manhuis (of Mannes). Het gebouw is overigens in 1870 door brand vernield⁷⁾.

De vesting zelf gaat weer een rol spelen in de oorlog van 1318, zij het ook niet zo'n dappere. In dat jaar is er weer eens oorlog — nu tussen de hertog van Brabant en de heer van Valkenburg omdat deze burgers van Maastricht, en dus gedeeltelijk onderdaan van Brabant, nogal last berokkent. De hertog trekt het Land van Valkenburg binnen en belegert Sittard met succes⁸⁾. Daarna trekt hij richting Heerlen waarvan het garnizoen zich zonder slag of stoot overgeeft⁹⁾.

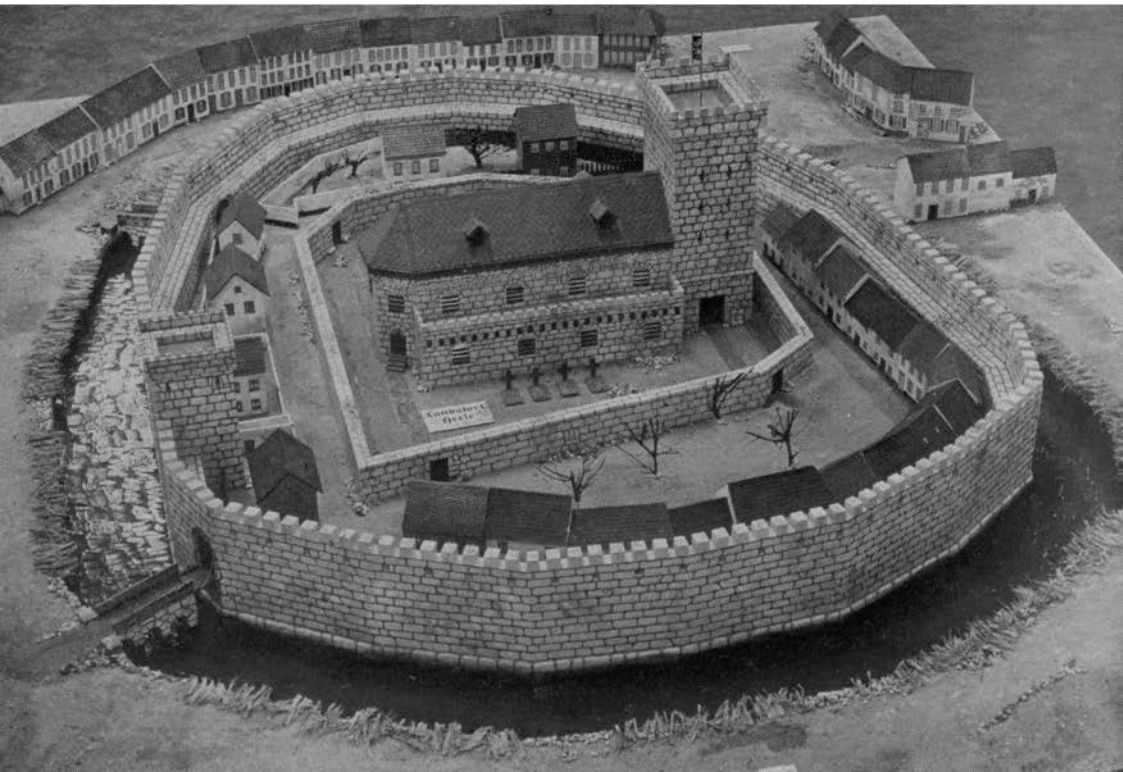
Opmerkelijk is dat er in de tekst sprake is van „habitatores” en „armigeri” als twee afzonderlijke groepen nl. bewoners en soldaten. Belangrijk is deze tekst ook omdat Heerlen hier — evenals Sittard — een „oppidum” genoemd wordt.

Tenslotte wil ik nog een tekst vermelden die gesteld is in het Middelnederlands uit 1354. Op 8 april van dat jaar verklaart Karel IV,

Rooms-koning en koning van Bohemen dat hij Valkenburg aan Reinoud, heer van Schoonvorst in leen geeft, evenals o.a. de „vestene Hirle”¹⁰⁾. Ook in latere stukken zal Heerlen onder die benaming voorkomen.

We merken op dat in de vroegste middeleeuwse bronnen steeds weer een andere term gebruikt is. In 1225 is dat „castrum”, in 1244 „munitionem”, in 1318 „oppidum” en in 1354 en later „vestene” met varianten als „vestinghe”. Het is nu niet de gelegenheid om uitgebreid op deze terminologie in te gaan. In grote lijnen kan gesteld worden dat de drie Latijnse begrippen — vestene lijkt mij ook zonder nadere uitleg wel duidelijk — te maken hebben met militaire versterking, zij het dat met name bij het begrip oppidum ook reeds sprake is van publiek-rechtelijke vrijheden¹¹⁾, iets wat in de 17de eeuw zelfs in de officiële titel van Heerlen in de stukken aan de Staten-Generaal naar voren komt: Vrijheid en Hoofdbank. Een oppidum kon uitgroeien tot een stad met stadsrechten, zoals dat met Sittard het geval is waar in 1243 stadsrechten gegeven worden¹²⁾. Daarom vind ik de tekst over de oorlog in 1318 — waar beide plaatsen (Heerlen en Sittard) over één kam geschoren worden — zo opmerkelijk. Beide worden daar immers oppidum genoemd, waaruit naar mijn mening geconcludeerd mag worden dat Heerlen zeker in 1318 reeds bepaalde vrijheden bezat, waardoor

De vernieuwde maquette van het landsfort voor het oudheidkundig museum.



het zich onderscheidde van het platteland. De ontwikkeling naar volledige stadsrechten heeft zich in Heerlen echter niet doorgezet waardoor de plaats is blijven steken in de tweede groep tussen platteland en stad in, n.l. die van Vrijheden.

De vraag die nog beantwoord dient te worden, is die naar de inhoud van de privileges die de inwoners van Heerlen zich in de 13de eeuw hebben weten te verwerven. Daar het „vrijheidscharter” zelfs niet in afschrift bekend is, moeten wij aan de hand van gegevens uit latere tijden een reconstructie maken.

In het jaar 1670 zendt het schepencollege van Heerlen een request aan de Staten-Generaal. De 80-jarige oorlog mag dan in 1648 beëindigd zijn met de Vrede van Munster, dat wil nog niet zeggen dat overal een einde gemaakt was aan de oorlogstoestand. Met name was dat niet in deze streken — de Landen van Overmaas — het geval. Artikel 3 van de Vrede bepaalt dat in de Landen van Overmaas de status-quo gehandhaafd zal worden en dat een apart gerechtshof een regeling moet treffen die voor de koning en de Staten-Generaal acceptabel zal zijn ¹³).

Een moeilijke opdracht voor dat hof dat er dan ook geen oplossing voor wist. Uiteindelijk werd pas in 1661 via rechtstreekse onderhandelingen uitgemaakt welke delen van de Landen van Overmaas aan Spanje toevielen en welke aan de Staten-Generaal. Zo kon het gebeuren dat Heerlen Staats werd, Schaesberg Spaans en Nieuwenhagen weer Staats.

In 1670 wanneer Heerlen reeds 9 jaar Staats is, zenden de schepenen een request naar Den Haag waarin zij uiteenzetten dat hun Vrijheid vanouds voorzien was van 3 poorten waarbinnen men zich met zijn goederen kon terugtrekken in tijden van nood „en noch lest in de Munstersche oorloghe” ¹⁴). De poorten waren op dat moment in vervallen staat maar konden zonder hoge kosten gerepareerd worden, natuurlijk op 's lands kosten. Heerlens fort had immers vanouds dienst gedaan bij de verdediging van het land, dat dan ook moest opkomen voor de kosten ¹⁵).

Of Den Haag werkelijk aan dat verzoek voldaan heeft, interesseert ons op dit moment minder. Belangrijk is dat uit het request één van de rechten van de Vrijheid blijkt n.l. het refugierecht. Dat wil zeggen dat de inwoners van de Vrijheid en daarbuiten het recht hadden om zich in tijden van gevaar binnen de muren in veiligheid te brengen. Ik breng nogmaals de tekst uit 1318 in herinnering waar immers sprake was van soldaten en inwoners. Daaruit blijkt dat dit refugierecht reeds in de 14de eeuw bestond.

Overigens hebben we ook nog op een andere manier een bewijs van het bestaan van dit recht. In het Bisschoppelijk archief bevindt zich het handschrift van een kroniekschrijver ¹⁶), waarin de auteur zegt dat de Pancratiuskerk midden in het fort staat. Ook herinnert hij zich dat er boven de gewelven van de kerk vele kamertjes gemaakt waren waar



men kon leven wanneer de vijand de omstreken weer eens onveilig maakte, hetgeen ook duidt op een zich binnen de wallen terugtrekken van de bewoners buiten de wallen. De bom die in de Nieuwjaarsnacht 1944-1945 op de kerk viel, heeft overigens een einde gemaakt aan het bestaan van deze vluchtkamers.

We maken nu weer een sprong naar 1776 waarin een request gestuurd wordt naar de Voogd van het Land van Valkenburg door de „inwoners van den Kerkhoff tot Heerle” waarin zij „die eere hebben onderdaanigt te vertoonen dat den Kerkhoff van Heerle met wall en poorten omgeven, van ouds een fort ware, meermals belagert, als laestens nog 1542 teste jurio door de Gulixse ende Cleefse”¹⁷⁾. Op deze belegering kom ik straks nog even terug. In dit request wordt ook gewag gemaakt van het refugierecht maar de tekst gaat verder en vermeldt dan dat de bewoners van de Vrijheid bepaalde belastingen niet hoefden te betalen.

De overige rechten die deel uitgemaakt hebben van het „Vrijheidscharter” zijn vooral te herleiden uit de praktijk van het dagelijks bestuur der schepenbank, o.a. het recht om dit dagelijks bestuur te vormen en alle maatregelen te treffen die voor het algemeen welzijn nodig waren, het recht om de eigen ambtenaren te benoemen; zij had het medebestemmingsrecht over haar grondgebied d.w.z. dat de landsheer de grond niet zonder meer in leen of pacht kon geven; zij nam deel aan de inauguratie van een nieuwe landsheer maar vooral ook deed de schepenbank dienst als rechtbank die rechtspraak onder voorzitterschap van de schout als vertegenwoordiger van de landsheer¹⁸⁾. Zij was zelfs gerechtigd om doodvonnissen uit te spreken en deze te laten voltrekken, van welk recht zij vooral in de 18de eeuw ten tijde van de Bokkerijders gebruik gemaakt heeft. Als hoofdschepenbank deed zij daarnaast nog dienst als hof van appel voor de onderbanken Amstenrade, Bingelrade, Brunssum, Oirsbeek en Schinveld. Ik wil deze opsomming besluiten met te vermelden dat de inwoners van de Vrijheid ook vrijgesteld waren van corveediensten¹⁹⁾, hetgeen inhield dat diegenen die buiten de Vrijheid woonden zorg moesten dragen o.a. voor het schoonhouden der grachten en het onderhoud der wegen. Met name in latere tijd wanneer de rol van het fort als militair steunpunt is uitgespeeld en deze vrijstelling niet meer gedekt wordt door een tegenprestatie, komen de mensen buiten de Vrijheid in opstand tegen dit voorrecht. Zo weigeren de inwoners van Voerendaal in 1730 nog langer het onderhoud van de Geleenstraat op zich te nemen, welk voorbeeld door die van Nieuwenhagen gevolgd wordt voor de weg van de Veemarkt (het huidige Wilhelminaplein) tot aan de beek²⁰⁾.

Een laatste woord dient nog gewijd te worden aan de bouwkundige geschiedenis van het fort. Tot op de dag van vandaag heeft dat zijn sporen nagelaten in het centrum van de stad. Niet alleen zijn resten van walmuren onder een moderne constructie bewaard, ook het huidige stratenplan in het centrum geeft nog duidelijk het verloop weer

rond de kerk. De Caarte Figurratief ²¹⁾ — gemaakt in de jaren 1760-1769 — laat duidelijk zien hoe de huidige huizen aan de Emmastraat gebouwd zijn op de vroegere gracht die overigens op dat punt reeds in de 18de eeuw was dichtgegooid. Om het fort heen bevond zich een hoge walmuur, waarvan de laatste resten in 1968 gesloopt zijn, voorzien van 3 poorten waarvan er 2 met name genoemd worden: de Veemarktspoort bij de Veemarkt (het huidige Wilhelminaplein), en de Kerkhofspoort tegenover de Geleenstraat ²²⁾. Voor de walmuur liep een brede gracht, die door P. Peters aan de zuid-oostzijde in 1919 is opgegraven. Zij bleek een breedte te hebben van 12 m. en een diepte van 6.25 m. ²³⁾. Tussen de Veemarktspoort en de poort die gelegen heeft bij de Gasthuisstraat ligt de Schelmentoren die bij de verdediging een belangrijke rol gespeeld moet hebben. Bij de werkzaamheden in 1971 in verband met de reconstructie van het Kerkplein is duidelijk gebleken dat walmuur en toren gelijktijdig gebouwd zijn. De toren is nl. niet koud tegen de muur aangezet maar in verband daarmee opgemetseld. Daaruit moet men m.i. de conclusie trekken dat de toren nooit dienst gedaan kan hebben als woontoren voor de graven Ahr-Hochstaden, zoals gesteld in de Nederlandse Monumenten van geschiedenis en kunst ²⁴⁾.

Immers als woontoren zou hij dan strategisch wel erg ongelukkig liggen, zo vlakbij de gracht en de twee toegangswegen. Voor een verdedigingstoren is de plek wel gunstig gekozen omdat men vanuit de toren de beide toegangen naar het fort van de zijkant af kon beschieten, en zo a.h.w. flankeringsvuur kon geven. Sporen van de dichtgemetselde schietgaten aan de noord- en zuidzijde zijn nu nog zichtbaar. De toren van de Pancratiuskerk nam de bescherming van de andere toegang aan de Geleenstraat voor zijn rekening. In die toren zijn de schietgaten nog duidelijk zichtbaar.

Hoë goed deze verdediging gefunctioneerd heeft, moge blijken uit de belegering in 1543. De Gulikse en Kleefse troepen hebben op 24 maart 1543 in de Kempenkoul bij Sittard met succes slag geleverd tegen de troepen van keizer Karel V, die ook hertog van Brabant was. In die slag hebben zij o.a. 27 grote belegeringswerktuigen buitgemaakt. De overwinnaars, door dit succes overmoedig geworden, besluiten tot verovering van de door Brabant versterkte plaatsen en rukken daartoe op naar Heerlen ²⁵⁾. Daar had men het gevaar voorzien en het fort in staat van paraatheid gebracht, zoals een ooggetuige — de schepen P. Vijgen — ons verzekert ²⁶⁾. De aanvallers zullen hun buit van 27 belegeringswerktuigen wel hebben meegenomen en deze ingezet bij hun poging het fort in te nemen. Dank zij de dappere tegenstand van de verdedigers is hun dit niet gelukt. Welke indruk deze gebeurtenis maakt heeft op de bewoners van Heerlen in het verleden blijkt wel uit het feit dat men in 1776, meer dan 200 jaar later, bij het request aan de Voogd van Het Land van Valkenburg deze belegering nog eens vermeldt. De zin voor historie kan men de 18de eeuwse Heerlenaren niet ontzeggen.

J. T. J. JAMAR

NOTEN:

1. Acta Sanctorum (3e ed.) T. I 2e boek hfdst. 29, blz. 317.
2. C. Damen, Was Heerlen een „castrum” anno 1225? In: Het Land van Herle, 1954, p. 49-50.
3. F. C. Butkens, Trophées du duché de Brabant, T. I, Preuves p. 86, Den Haag 1724.
M. S. P. Ernst, Histoire du Limbourg, T. V, p. 326-328, Luik 1840.
Alph. Verkooren, Inventaire des chartes et cartulaires des duchés de Brabant et du Limbourg et des Pays d'Outre-Meuse, IIe partie.
Cartulaires T. I (800-1312), p. 92, Brussel 1961. De vrede van Roermond is afgeschreven in cartularium XV, fo 23.
De tekst in het cartularium komt niet helemaal overeen met de tekst zoals Ernst en Butkens die gepubliceerd hebben, m.n. is de zin - halverwege de akte - waar de eedafleggers genoeemd worden, anders. Ook hebben beide auteurs geen rekening gehouden met de paasstijl waardoor hun datering 1243 onjuist is.
4. Rymkronyk van Jan van Heelu betreffende den slag van Woeringen, van het jaar 1288.
Uitgegeven met ophelderingen en aantekeningen van J. F. Willems, eerste boek, vers 95-101, Brussel 1836. Randenrode zou als Randenrode gelezen moeten worden.
5. Chr. J. Kremer, Akademische Beiträge zur Gölch- und Bergischen Geschichte Bd. I, p. 257, Mannheim 1769.
Th. J. Lacomblet, Urkundenbuch für die Geschichte des Niederrheins, Bd. II, p. 155 Düsseldorf 1846.
6. Voor een genealogie van Hochstaden raadplege men:
A. Fahne, Geschichte der Kölnischen, Jülichischen und Bergischen Geschlechter in Stammtafeln, Wappen, Siegeln und Urkunden, Bd. I, p. 158, herdrukt Osnabrück 1965.
De moeilijkheden die Keulen gehad heeft met deze erfenis zijn aan de hand van oorkonden grotendeels te acht erhalen.
 1. In 1246 wordt een overeenkomst gesloten met Bertha, de weduwe van Dirk.
Zie: W. Günther, Codex diplomaticus Rheno-Mosellanus, Bd. II, p. 208, Coblenz 1823.
 2. Overeenkomst met Heinrich van Isenburg in 1246.
Zie: Leopold Eltester en Adam Goerz, Urkundenbuch zur Geschichte der jetzt die Preussischen Regierungsbezirke Coblenz und Trier bildenden mittelrheinischen Territorien, Bd. III, p. 660, Coblenz 1874. (te citeren als: Mittelrhein. Urk.)
 3. Overeenkomst met Godefridus, abt van Prüm, 1247.
Zie: Mittelrhein. Urk. Bd. III, p. 667.
 4. Verdrag met Walram, broer van de graaf van Jülich en verloofd met de 12-jarige Machtild van Molenaar, een nicht van de aartsbisschop, 1249.
Zie: Th. J. Lacomblet, o.c., Bd. II, p. 179.
 5. De moeilijkheden met Walram zijn daarmee nog niet opgelost. In 1254 wordt het verdrag nogmaals bekrachtigd.
Zie: W. Günther, o.c., Bd. II, p. 267.
Dat ook dan de rust in de familie nog niet is teruggekeerd moge blijken uit het feit dat in 1257 zelfs paus Alexander IV zich met deze erfenis-kwestie moet bezighouden.
Zie: W. Günther, o.c., Bd. II, p. 271, noot 2.
7. J. M. van de Venne, Inventaris van het archief der Keurkeulse Mankamer te Heerlen.
In: Inventarissen van Rijks- en andere archieven van Rijkswegen uitgegeven, voor zover zij niet afzonderlijk zijn afgedrukt, 's-Gravenhage 1929.
W. Lindelauf, Het Manhuis te Heerlen.
In: Het Land van Herle, 1956, p. 101-108.

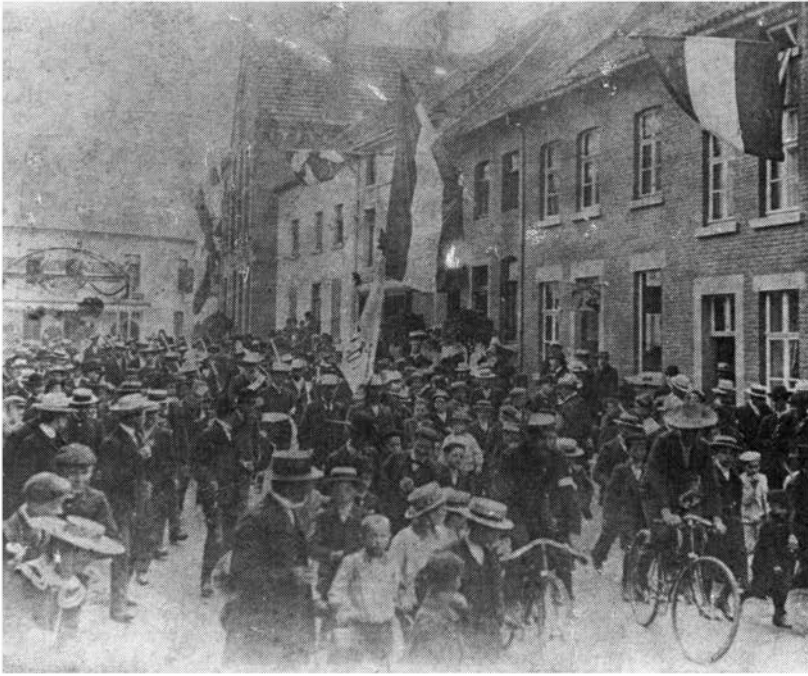
8. M. S. P. Ernst, o.c. T. VI, p. 50.
Alph. Verkooren, o.c. T. II (1312-1383), p. 12.
De akte waarbij de hertog verklaart Sittard voor eeuwig bij Brabant te voegen is afgeschreven in cartularium XIII, f° 203.
9. Alph. Verkooren, o.c. T. II (1312-1383), p. 12.
Cartularium XXIV, f° 329 geeft de tekst die op Heerlen betrekking heeft onder het hoofdstuk: De guerra inter ducem et dominum de Valckenborch et de capcione opidi Zittart et de Heerle.
Het fragment over Heerlen luidt als volgt: Quod percipientes habitatores et armigeri in Heerle constituti ferocitatem Brabantinorum sub spe venie provenire cupientes, in manibus ducis se et opidum de Heerle et salvis ipsorum vita et rebus se reddiderunt. Quibus in die Sancti Laurentii Anno domini M^o CCC^o XVIII^o sic peractis dictisque de Zittart et de Heerle opidis, sicut premittitur, captis et acquisitis prelibatus dux cum suo exercitu ad terram suam Brabantiae remeavit.
Vertaling: En toen de inwoners en soldaten te Heerlen dit bemerkten wilden zij het woeste optreden der Brabanders voorkomen - want zij hoopten op vergeving - en gaven zij zichzelf en de vesting Heerlen over in handen van de hertog op voorwaarde dat hun leven en bezittingen gespaard zouden blijven. Nadat dit op het feest van de H. Laurentius (i.e. 10 augustus) 1318 zo gebeurd was en de vestingen Sittard en Heerlen - zoals gezegd - ingenomen en aan de bezittingen van de hertog toegevoegd waren, trok deze met zijn leger naar Brabant terug.
10. J. Blonden, Heerlijkheid Valkenburg, 1354.
In: De Maasgouw, 1926, p. 9.
11. Carolus du Fresne, dominus du Cange: Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitalis, Venetie, 1736.
J. F. Niermeyer, Mediae latinitalis lexicon minus, Leiden, 1954-1964.
J. F. Verbruggen, Note sur le gens des mots „castrum”, „castellum” et quelques autres expressions.
In: Revue Belge de Philologie et d'histoire, 1950, p. 153.
F. Rousseau, La Meuse et le pays mosan en Belgique, Namen, 1930, m.n. p. 130-131.
J. Snuif, De kleine steden van Twenthe.
In: Overijssel, 1931, p. 774.
G. Des Marez, Le sens juridique du mot „oppidum” dans les textes flamands et brabaconnes du XIII^e siècle.
In: Festschrift Heinrich Brunner, Weimar, 1910, p. 346.
A. Vermeesch, Les oppida en Brabant (1123-1355).
In: Standen en Landen, XXII, 1961, p. 32-46.
12. Mr. B. H. D. Hermesdorf, Het stadsrecht van Sittard van 1243.
In: De Maasgouw, 1947, p. 84-85.
13. L. van Aitzema, Historie of verhael van Saken van Staet en Oorlogh, deel VI, p. 534, 1661.
De tekst van artikel 3 staat ook afgedrukt bij mijn artikel: Een Staatse inval in Heerlen, 1652.
In: Het Land van Herle, 1974, p. 7, n. 2.
14. Gem. Arch. Heerlen, Archief Oud-Hollandsche Periode voorl. inv. nr. 150.
15. R.A.L. Recesregister van den Staat 's Lants van Valckenborgh van den jaer 1655 ende soo vervolgens.
Vergaderinghe van den Staat des Lants van Valckenborgh... binnen Valckenburgh... op den 6^o Martii 1656. L.v.O. 513.
16. L. van Hommerich, De toren der Sint Pancratiuskerk, donjon der vesting Herle.
In: De Maasgouw, 1947, p. 61-68.
17. Gem. Arch. Heerlen, Archief Oud-Hollandsche Periode, voorl. inv. nr. 2.
18. L. van Hommerich, Het vrijheidscharter van Heerlen (XIII-e - XVII-e eeuw).
In: Miscellanea prof. L. v.d. Essen, Brussel, 1947.
19. Archief Notaris J. G. Schaesberg, 6 dec. 1793 nr. 187 en 4 febr. 1794

- nr. 218 (G.A.H.) L.v.O. 600. De akten zijn gepubliceerd in Het Land van Herle, 1962, p. 60-61.
20. Landen van Overmaas, nr. 3670, Rijksarchief in Limburg.
 21. De Caarte Figurratief is een plattegrond met aanduiding van de percelen. De kaart met bijbehorende tekst bevindt zich in het Gem. Archief van Heerlen.
 22. Rekeningenboek 1588-1593, fol. LXVII t/m LXIX (Algemeen Rijksarchief, Brussel; kopie in gemeentearchief van Heerlen), gepubliceerd in Het Land van Herle, jubileumboek 1961 blz. 36-43.
 23. R.A.L. Collectie Goossens, port. 18. Het kasteel Heerlen. P. Peters in een brief aan W. Goossens dd. 30 augustus 1919.
 24. W. Marres en J. J. F. W. van Agt, De Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst, deel V: De provincie Limburg. Derde stuk: Zuid Limburg uitgezonderd Maastricht, p. 237, 's-Gravenhage 1962.
 25. Th. J. Lacomblet, Archiv für die Geschichte des Niederrheins, Bd. V, H. I, p. 162-163, Düsseldorf 1865. Een vertaling van de latijnse tekst staat afgedrukt in: Het Land van Herle, 1965, p. 127-128.
 26. P. Vijgen, Analectes limbourgeois. Notes sur Heerlen 1542-1587. In: Annales Société historique et archéologique, deel I, p. 289-294, Maastricht 1854-1855.

Het bittere einde van het Heerlense «stormen»

Het is kermismaandag 18 juni van het jaar 1906. Het is de dag van het „stormen”, z.g. spiegelgevechten, welke herinnerden aan de vele bestormingen, die de veste Herle in de middeleeuwen heeft moeten doorstaan. Het oude dorp Heerlen dat reeds steeds allures begint te krijgen, ziet er feestelijk uit. Het is immers zomerkermis en gisteren trok de Sacramentsprocessie uit, de z.g. Bronk, met veel pracht en praal en met veel gebed en devotie van de ontelbare deelnemers en toeschouwers. Alle straten en huizen zijn nog feestelijk versierd met vlaggen, dennengroen, bronkpaaltjes met bonte wimpels en de Bongerd staat vol met kermiskramen en -tenten. Het belooft een mooie en spannende dag te worden. Drommen toeschouwers zijn vanuit de verre omtrek toegestroomd om van het komende schouwspel te genieten. Zij staan in dikke rijen langs de wegen opgesteld.

De leden van de Kon. Schutterij St. Sebastianus zijn verdeeld in twee groepen, n.l. de roden en de blauwen naar gelang de kleur van hun uniformen; ze zijn al vanaf de vroege achtend druk in de weer. De blauwen zijn dit jaar de verdedigers van het „landsfort” i.c. de St. Pancratiuskerk, de gevangentoren en de omgeving binnen de vroegere wallen en grachten. De roden moeten trachten de veste te



De „Transvaalse Boeren” trekken ten strijde bij het stormen te Heerlen in 1906

veroveren. Deze groep wordt sinds een paar jaar versterkt met een z.g. Vrijcorps. Dit zijn vrijwilligers in navolging van de Transvaalse Boeren tijdens de Vrijheidsoorlog tegen de Engelsen van 1898 tot 1902, die in een sportief burgerpak zijn uitgedost met een grote strooien hoed en een patroonband over de borst en laarzen aan. Zij zien er in elk geval krijgshaftig uit en hebben veel bekijks.

't Is onderhand 11 uur geworden. Het „stormen” kan beginnen. Hoewel het, zoals gezegd, slechts gaat om schijngevechten, zijn alle deelnemers zich bewust van hun belangrijke taak en handelen ook in volle ernst en met alle inzet van kracht, moed en durf. De „roden” zijn reeds begonnen met voorgevechten en tasten de kracht van hun vijand af. Zij zijn al ongeveer gevorderd tot aan de begraafplaats aan de Akerstraat. De „blauwen” verdedigen zich dapper. Zij maken dit jaar voor het eerst gebruik van een nieuw „veldkanon”, dat in de „wapenfabriek” alias de smederij van Jacob Schmitz aan de Emmastraat is vervaardigd. (Het gerucht als zou Krupp aandeelhouder van dit geheim wapenarsenaal zijn geweest, is nooit bevestigd). Van lieverlede neemt de aanval van de „rooien” in kracht toe. De spanning stijgt! Het nieuwe „kanon” zal dienst doen om het dreigende gevaar voor een doorbraak definitief af te wenden. Ik zelf (toen ongeveer 13 jaar oud) stond opgesteld bij de ingang van het huidige zakenpand van de stof-



Een vesting op het Wilhelminaplein gaat in vlammen op tijdens het stormen

feerderij Simonis, destijds kort tevoren gebouwd en in gebruik genomen door de familie Vijgen als café en winkel. Even stilde en opeens een hevige knal, zodat de omstaanders geweldig schrokken. Onmiddellijk daarna een kreet en onrust onder het publiek. Juist tegenover mij bij de hoofdingang van de begraafplaats (welke destijds precies in het midden was) bleek een der toeschouwers door een stuk metaal, afkomstig van het geëxplodeerde wapen te zijn getroffen. Het was de geboren en getogen Heerleenaar Jan Hendrik Hubert Janssen, geboren te Heerlen op 28-7-1879, gehuwd met Helena Arets. Betrokkene bleek ernstig aan een been te zijn verwond. Het gebeurde veroorzaakte uiteraard een grote paniek. Nadat het slachtoffer naar het ziekenhuis was vervoerd, ging het „stormen” normaal door. De feestvreugde was natuurlijk enigermate verstoord. Maar de zaak zou nog een lang staartje krijgen. De getroffene is meermalen geopereerd en heeft nog jarenlang met zijn been gesukkeld. Doordat het been iets korter was geworden, heeft hij zijn verdere leven mank gelopen. Een langdurige gerechtelijke procedure bleef helaas zonder enig resultaat, terwijl tot overmaat van ramp de hoge proceskosten ook nog ten laste kwamen van het slachtoffer! Meermalen daarna was deze dramatische gebeurtenis het onderwerp van gesprek. Wat later besloot men na langdurige overweging uiteindelijk het „stormen” definitief te verbieden. Natuurlijk ook voor de folklore een gevoelige klap. Gelukkig was Janssen voornoemd als slachtoffer van deze schijn-oorlog nog in leven gebleven. Maar nochtans moest hij ruim 40 jaar later toch het

slachtoffer worden van oorlogsgeweld. Op 17 september 1944, toen men vanwege de bevrijding van Heerlen uitbundig feest vierde, bleek zich nog een kleine groep duitse militairen met enkele kanonnen in de omgeving van Terworm te bevinden. Die oefenden plotseling een kort maar hevig bombardement op Heerlen uit, om daarna via Heerlerheide en de Brunsummerheide terug te trekken naar de duitse grens.

Op Heerlerheide, dat ook in feestroes verkeerde, vielen enkele doden en gewonden. Er waren granaten neergekomen in de Ruys de Beerenbroucklaan en op de hoek van de Oliemolenstraat waar ze grote vernielingen aanrichtten. Ook mijn woning was zwaar getroffen. Gelukkig was ik die dag met mijn gehele gezin nog ondergedoken in Puth-Schinnen. En wat wil het noodlot? Janssen voornoemd en zijn vrouw vluchtten na het horen van die schoten, een huis aan de Nobelstraat binnen. De vrouw was al in de kelder, onmiddellijk gevolgd door de man. Deze werd helaas nog getroffen door een granaat en overleed kort nadien.

In 1906 was Janssen voornoemd door „schijn-gevechten” voor zijn verdere leven semi-invalid gebleven, terwijl hij in 1944 door werkelijke oorlogshandelingen werd gedood!

J. TH. JANSSEN

De geschiedenis van het «stormen» in Heerlen

Het tot nu toe gepubliceerde over het merkwaardige volksvermaak dat „stormen” heet beperkte zich hoofdzakelijk tot het geven van ooggetuigeverslagen.¹⁾

De getuigen van het stormen worden echter zeldzaam nu het bijna 70 jaar geleden is dat het stormen voor het laatst heeft plaatsgevonden, te weten in 1906. Het is waarschijnlijk te wijten aan het te geringe aantal bronnen, dat aan de geschiedenis van het stormen weinig aandacht is besteed, wat gezien het unieke van de gebeurtenis te betreuren is.

Hoe uniek het gebruik was blijkt mijns inziens voldoende uit het feit dat in de werken die gewijd zijn aan de geschiedenis der gilden en schutterijen nooit melding wordt gemaakt van het bestaan van gelijksoortige vormen van activiteit, één uitzondering daargelaten, waar ik in het vervolg van dit artikel nog op terugkom.

Wat moeten we verstaan onder „stormen”?

In 1906 en voorgaande jaren is hierover in de kranten voldoende te vinden om het mogelijk te maken er, geholpen door de bovenbedoelde getuigenverslagen, een vrij duidelijk beeld van te krijgen.

Elk jaar op kermismaandag (14 dagen na Pinksteren) hield de plaatselijke schutterij Sint Sebastianus een schijngevecht, dat zoveel mogelijk de werkelijkheid moest benaderen maar hoofdzakelijk diende tot vermaak van de deelnemers en de toeschouwers, die van heinde en verre naar Heerlen kwamen.

's-Morgens om 5 uur hoorde men al het eerste tromgeroffel. Na de heilige mis maakte men zich gereed voor de strijd, men nam hartroerend afscheid van familie en vrienden en zocht zijn afdeling op. De omgeving van de Sint Pancratiuskerk en de Gevangentoren was als landsfort in ere hersteld en binnen de tijdelijk opgestelde verschaningen en achter de nagebootste poorten hield zich de verdedigende partij op. De aanvallende troepen trokken in de omgeving rond en trachtten ergens een doorgang te forceren. Als wapens werden geweren en kanonnen gebruikt terwijl men ook los buskruit aanstak om knallen te veroorzaken. Als projektielen worden harde voorgeweekte proppen papier en dubbelgebakken kadetjes genoemd.

Tromgeroffel en geschreeuw begeleidden de aanvallen en de uitvallen. Men kon bij de strijd zijn fantasie botvieren en nieuwe krijgslisten verlevendigen de strijd: er werd beraadslaagd rondom een in de openlucht opgestelde tafel, er werden spionnen uitgezonden, er werden geblinddoekte afgezanten naar de tegenpartij gezonden om over de voorwaarden van overgave te onderhandelen.

Ieder die een schammetje opliep werd flink verbonden en vaak van het nodige geestrijke vocht voorzien om hem weer op de been te helpen.

Rond het middaguur werd er een wapenstilstand gesloten om gelegenheid te geven voor de maaltijd.

Als de strijd hervat was bereikte deze zijn hoogtepunt bij het binnendringen in het fort. De strijd was nu gauw beslist. Terwijl de overwinnaars de huizen plunderden en (speciaal daarvoor klaargelegde) ham en vlaai meenamen, werden enkele officieren en de spionnen gefusilleerd of opgehangen, waarbij de slachtoffers de nodige akteerkunsten beste gaven, wat goed geïllustreerd wordt door de volgende kleurrijke beschrijving: „De spion stapte de ladder op en weldra bungelde hij aan een boom, spartelende, stuiptrekkende en met uithangende tong; nog enkele nastuipjes en hij blies zijn adem uit . . . maar niet zijn laatste, want geen kwartiertje daarna zat hij bij de thans druk feestvierende andere schutters in de een of andere herberg.²⁾ Zo eindigde het stormen met feest en gezelligheid.

Om de aantrekkelijkheid te vergroten werden er wel eens variaties in het spel aangebracht.

In 1896 had men het stormen geheel afgestemd op de strijd in Lom-



Voor men ten strijde
trekt wordt er roerend
afscheid genomen
(uit Kessels „Kermis”)

bok, waar de Nederlands-Indische troepen met succes een strafexpeditie hadden ondernomen, waarover de kranten van die dagen uitgebreide berichten gaven. Het onderwerp van de strijd blijkt uit de krant van 6 juni, waaruit wordt aangekondigd: „Kermismaandag 8 juni a.s. Spiegelgevechten (Stormen) of de inname van Ma'aram (Lombok) en de gevangenneming van den Radjah”.

Ook andere thema's zoals de inname van Heerlen door Gelderse en Gulikse troepen in 1542, de verovering door Napoleon en taferelen uit de Boerenoorlog in Transvaal kwamen aan de beurt.³⁾

Het stormen werd ook wel eens tot de namiddag beperkt, wellicht in verband met andere gemakkelikheden. Soms werd in het programma het gehele verloop van de strijd al vermeld, zoals in 1897, als we in een advertentie lezen: „2 uur algemeen appèl; 2.15 oorlogsverklaring; 2.30 verschijning van de spionnen, ontmoeting van de vijandelijke troepen, retirade, bombardement der vesting, overgave, opsporing van den gevluchten koning, gevangenneming. Ten slotte krijgsraad en veroordeling”.⁴⁾

Dat in een jaarlijks herhaald spektakel wel eens enige variatie moet aangebracht worden is begrijpelijk. Het stormen werd in de vorige eeuw toch al door sommigen sterk bekritiseerd als zijnde een verouderde vertoning.

In 1869 schreef de plaatselijke krant in een verslag van het stormen onder meer het volgende: „Maandag had het gewone spiegelvechten der schutterij plaats, doch men zag niet meer de menigte toeschouwers welke voor jaren dit spel bezochten, ofschoon de schutters hun best deden om te amuseeren is het spel geen volksfeest meer, het is zouteloos en niet meer Zeitgemäss; schutters, neemt het ons niet kwalijk, dat we uw spel niet kunnen prijzen, het is tegen de vooruitgang, die zeden zijn te oud om in 1869 nog te heerschen, gij geeft den geringen stand te veel gelegenheid om in de voetsporen van het vee te zinken, namelijk zich te bedrinken en in taal en in gebaren een doorslecht voorbeeld geven aan den jeugdigen natuurgenoot, gij mishandelt uw ligchaam, uwe kleeren en uwe paarden; dus houdt op met uw antiek spel, wat nog absurder is als het negen ure luiden, houdt op tot eer van Heerlen, wat den vooruitgang behoeft”.⁵⁾

Bij de schutterij viel het bericht niet in goede aarde. Als reactie op het verslag hield zij een demonstratie in de straten, waarbij de krant met het gewrochte artikel voor de ogen van de uitgever werd verscheurd. Deze laatste reageerde met te schrijven, dat hij van de „uitgedrukte gedachten geen jota terug nam” en daarmee was voor hem de kous af. We moeten deze gedachten natuurlijk zien in het licht van de tijd, waarin ze geschreven werden, de tijd waarin een bepaalde categorie mensen de vernieuwing in hun vaandel hadden geschreven en daaraan al het oude meenden te moeten opofferen. Maar toch blijkt er duidelijk uit, dat het stormen niet meer allerwege bijval vond. Mijns inziens is de opvatting zoals die in het boven aangehaalde krantenbericht wordt weergegeven wel van invloed geweest bij het afschaffen van het stormen in 1906.

In de krant van 1867 lezen we het volgende bericht: „De Sint Sebastiaansschutters te Heerlen maken bekend, dat met de Heerlenkermis onze schutterij hare gewone feesten zal geven als spiegelvechten, laten mastklimmen enz. enz.” Dat deze gewone feesten al lang bestonden moge uit het volgende blijken.

Uit 1815 is een (enigszins verminkte) brief aanwezig, waarin „de Leeden der Raad van bewind der schutterei van Heerlen” aan de burgemeester van Heerlen schrijven, dat de schutterij door hogere autorisatie in haar rechten is hersteld, waarna zij aldus vervolgen: „Wij hebben dan besloten dat op (maand)ag toekomende den schuttevoegel ges(choten) zal worden en op processie maandag de wapenexercitie zal plaats hebben”.⁶⁾

Al wordt hier het stormen niet met name genoemd, de vermelding van de processie maandag en het woord wapenexercitie zijn op zich al interessant vooral in combinatie met een vermelding in de „Inventaris

der archieven van het bestuur der gemeente Heerlen zoals dezelve zich bevinden op den 1e Januari 1819" (in de archiefinventarissen van 1829 en 1837 herhaald) waar we onder de kop „Nederlandsche regeering" als nummer 164 aantreffen: „Acht en vijftig stukken over politiezaken en wel bijzonderlijk . . . verbod over het stormen van de schutterij", waarbij nog vele andere onderwerpen vermeld zijn.

In 1779 wordt het stormen opnieuw genoemd. Toen werd op verzoek van Frederik Scheepers (van wie in het oudheidkundig museum een koningsschild uit 1749 bewaard wordt) en Gerardus Penners, kapiteins van de Sint Sebastiaans-schutterij van Heerlen een getuigenverklaring afgelegd door een tiental personen in leeftijd variërend van 70 tot 83 jaar, waarbij zij ten overstaan van een notaris verklaarden „dat sij comparanten seer wel weeten en hun kennelijk is en van hunne kind-sche jaaren af gesien hebben, dat als den schuttenvogel geschooten wierd sulx altoos is geschied op Pinxtermandag . . . dat sij alsdann veertien daegen daernae weederomme op maandag in voornoemde herberg Den Helm bij malkanderen gekoomen sijn en van daer met trommen en vaandels getrocken sijn naar de Cunder linde awaar sij altoos eenen vogel geschooten hebben op de linde en dan door den halfwin van Cunderhuijs aldaar getraceert wierden met een schink off ham en eenen dronk bier, van waar sij alsdan trocken door den Koekoeksweg langs den Eijkholt naar Heerlen op de veemarkt, alwaar sij sig dan vermaakten met tegens malkanderen aan de veemarktpoorte te stormen . . ." 7)



Tijdens de strijd wordt er krijgsraad gehouden (uit Kessels „Kermis")

Omstreeks 1720 had dus het stormen al plaats, als we afgaan op de verklaringen van de hoogbejaarde inwoners van Heerlen, die „van hunne kindsche jaaren af” het schouwspel hebben gadeslagen. In de konsistorievergaderingen van de Hervormde Kerk van Heerlen wordt in 1685 en volgende jaren aandacht besteed aan de uitwassen, die er bestonden bij de schuttersfeesten. Er werden grote feesten met muziek en dans gehouden, die drie dagen duurden en georganiseerd werden door vooraanstaande leden van genoemd kerkgenootschap, waaronder Heerlense notarissen. De vergadering sprak hierover haar afkeuring uit.⁸⁾

In 1686 werden er door de Hervormde Kerk maatregelen genomen tegen Peter Bojmans Bartholomeuszoon, die na op Pinkstermaandag de vogel afgeschoten te hebben een groot koningsfeest had aangericht veertien dagen daarna. Hieruit blijkt, dat ook reeds in 1686 veertien dagen na het koningsschieten de schutterij in actie kwam. Of er toen al sprake was van stormen en wanneer dit gebruik bij de Heerlense schutterij is ingevoerd blijkt hieruit niet. Wel is het duidelijk, dat de schutterij over de nodige geldmiddelen beschikte om iets te organiseren. In latere tijden werd er voor het stormen een speciale kollekte gehouden maar reeds vroeg had men de beschikking over inkomsten uit vast goed.

In 1587 wordt vermeld, dat de „schutterije ofte broederschappe van Herle” inkomsten uit grondbezit mocht gebruiken „in gemeijne saecken ende welvaert van die voorschreven schutterije”.⁹⁾ Aanwijzingen, dat er toen al gestormd werd in Heerlen, worden tevergeefs gezocht. Er is wel sprake van een soortgelijk gebruik als het stormen in Valkenburg en Maastricht. Voor Valkenburg vond ik alleen de vermelding¹⁰⁾; over Maastricht is meer bekend. Er moest hier een in de Maas geïmiteerde burcht bestormd worden; dit was in 1510 reeds een oud gebruik en bestond hierin, dat de vlag boven op de draaibare toren, waaruit ladders hingen, veroverd moest worden.¹¹⁾ Een andere beschrijving van dit gebeuren luidt als volgt: In 1538 hield de Prins-bisschop van Luik zijn blijde inkomste te Maastricht. De bisschop deed er op 24 juni zijn intrede en de volgende dag in de namiddag begaf hij zich naar de hof der boogschutters, waar de vogel was opgericht. De bisschop schoot bij het derde schot de vogel af en begaf zich vervolgens, begeleid door de boogschutters, naar de Maas, waar de schippers een aanval deden op een houten fort of toren, die bij die gelegenheid midden in de rivier was opgericht. In 1580 werden de schuttersgilden van Maastricht definitief opgeheven¹²⁾, wat overigens niet betekende, dat er niet meer gestormd werd. Bij gelegenheid van de zevenjaarlijkse Heiligdomsvaart werd het bestormen van een achtkantige op een snel draaibare spil in de Maas geplaatste burcht als attractie voor de pelgrims uitgevoerd. Of dit reeds vanaf de oorsprong van de Heiligdomsvaart in de tweede helft van de 14-de eeuw gebeurde is niet bekend. Wel weten we dat er gestormd werd in



De slag is in volle gang (uit Kessels „Kermis”)

de jaren 1615, 1648, 1667, 1679 en daarna weer voor het eerst in 1717. Op 7, 8 en 9 september 1667 „heeft men tot Maastricht den burgh gestormt door twee partijen d'een borgherslieden d'ander ruijters. Ende het heeft drij dagen geduert”. In 1717 werd het spel opgevoerd in verband met het bezoek van tsaar Peter de Grote aan Maastricht. De beschrijving doet sterk denken aan het tegenwoordige „Spel zonder Grenzen”, zoals dat onlangs in Maastricht plaats had. In 1930 waren er plannen om het gebruik van het stormen bij gelegenheid van de Heiligdomsvaart te herstellen.¹³⁾

Waar ligt de oorsprong van het stormen?

Het is opmerkelijk dat in de literatuur, waar telkens melding wordt gemaakt van vogelschieten, van exercitie en wapenhandel, van proces-sies en andere gebruiken het stormen nauwelijks voorkomt. In het bekende werk van Jolles¹⁴⁾ wordt in het hoofdstuk „Heerlen” onder meer het volgende gezegd: „Een van de interessantste genoegens, helaas afgeschafte, was het „stormen”, een gevecht tusschen beide compagnieën; later, toen de blauwe wegens gebrek aan belangstelling was teniet gegaan, tusschen de roode en een „vrijcorps” (van gewone burgers). In 't begin dezer eeuw is daarbij een „kanon” gesprongen, dit maakte ongelukken; de pret werd toen gestaakt, en zou nu toch verboden zijn, in 't veel grootere en drukkere, meer steedsche Heerlen”. Maar nergens een verwijzing naar een soortgelijk gebruik! Betreffende de twee compagnieën zij nog opgemerkt, dat er volgens

artikel 2 van de statuten binnen de schutterij twee kompagnies waren, waarvan de kleuren respectievelijk rood en blauw waren. Hierdoor waren als vanzelf de partijen gevormd voor het s'ormen. De „kleur” die bij het koningsschieten de vogel had afgeschoten werd daardoor automatisch aangewezen voor de verdediging van het fort.

Een bijzonder interessant gegeven wordt door Jolles verschaft in zijn werk over de schutterijen van Gelderland¹⁵), waar hij in het hoofdstuk „Huissen” (spreek uit: Huusse) een beschrijving geeft van de twee schuttersgilden daar ter plaatse, Sint Gangulphus en Sint Laurentius, die jaarlijks omstreeks 24 juni (Sint Jansdag) een spiegelgevecht houden.

Dit gebruik in Huissen was ook bekend aan Th. Reintges, de auteur van een glashelder geschreven en systematisch ingericht werk over de schutterijen in Frankrijk, België, Nederland, Rijnland en Westfalen.¹⁶) Hij vermeldt het zonder verband te leggen met gebruiken in andere plaatsen en ook bij de beschrijving van de gebruikelijke exercities trof ik niets aan dat te vergelijken is met het Heerlense stormen. In de middeleeuwen kende men in sommige delen van Duitsland en in Zwitserland wel schijngevechten tijdens de karnavalviering. Zo lezen we over het Zwitserse Graubünden het volgende: „Beim Luzerner Umzug der Landsknechte am Ende der Faschnacht, in Erinnerung an die Mordnacht 1333, setzten Scheinkämpfe ein. Sieger und Besiegte zogen darauf zum Tanz mit patriotischen Töchtern”.¹⁷) Als vergelijkingsmateriaal voor Heerlen lijkt me dit niet het meest geschikt.

Laten we terugkeren naar Huissen.

Door de vriendelijke medewerking van het Nederlands Openlucht-museum te Arnhem kwam ik in het bezit van zo veel documentatie, dat een beschrijving van het Huissens gebeuren mogelijk is.

Uit de schutterij wordt een aanvallende en een verdedigende partij gevormd. Op maandag na het koningsschieten (dat gehouden wordt op de zondag die het dichtst bij het feest van Sint Jan, 24 juni, ligt) gaat tegen de middag een als ouderwetse boer verklede man als afgezant van de verdedigers van het oude stadje te paard naar de vijandelijke linies en overhandigt daar aan de generaal een brief met de mededeling dat de stad zich niet zal overgeven en het verzoek om zonder bloedvergieten weg te trekken. De aanvallers zeggen in hun antwoordbrief, dat zij niet denken aan terugtrekken, vooral niet nu de stad in uiterste nood verkeert door hongersnood. Hierbij worden nog andere penibele omstandigheden genoemd, waarbij men de plaatselijke tekortkomingen in Huissen van dat jaar spottend vermeldt. De verdedigers stellen dat ze helemaal niet uitgehongerd zijn en als bewijs tonen ze dan enkele kleine visjes, die voor de gelegenheid speciaal gevangen zijn. Niets mag baten. Er zal strijd geleverd worden.

Er wordt een spion, een zogenaamde „wildeman” uitgezonden en onmiddellijk door de tegenpartij gevangen genomen en op water en brood aan de ketting gelegd in de kelder van het wachthuis (lees café) of verdronken in de rivier. Tenslotte wordt er een vuur gestookt en men trekt de vijandelijke generaal en koning door de vlammen, waar-



De gewonden worden
liefdevol verzorgd
(uit Kessels „Kermis”)

mee de slag gewonnen is. Broederlijk trekken de partijen vervolgens door de stad.

Een grote overeenkomst met het Heerlense stormen is niet te ontkennen. Als we daarbij bedenken, dat Huissen een middeleeuws stadje is – het kreeg op 13 juli 1348 stadsrechten van Johan van Kleef – en evenals Heerlen als vooruitgeschoven versterking in het grensgebied lag (zij het dan op Kleefs gebied), waarbij vaak vijandige troepen voor de drie stadspoorten lagen (de Geldersen), dan blijken er zelfs meer punten van overeenkomst te zijn.

We zagen reeds dat Heerlen bij het stormen vaak vroegere belegeringen en veroveringen uitbeeldde. De nabootsing van meer recente en eigentijdse oorlogen (Napoleon, Lombok, Transvaal) buiten beschouwing latend, wil ik de aandacht vragen voor het imiteren van het beleg door de Gelderse en Gulikse troepen in 1542. Het zou me niet verwonderen, als hierin de oorsprong ligt van het Heerlense stormen. Hiermee wil overigens niet gezegd zijn, dat het niet van oudere datum is. In dat geval zouden we kunnen denken aan een belegering of een inname door de Brabanders. Het is in dit verband wel merkwaardig,

dat (voor zover ik kon nagaan) in Heerlen de vesting wordt veroverd en dus de aanvallende partij wint, terwijl in Huissen daarentegen de aanval wordt afgeslagen en de stad wordt ontzet. Men kan stellen, dat bij het spel altijd een identifikatie met de „eigen” partij plaats heeft (wiens brood men eet diens spel men speelt), zodat in het geval van Heerlen de „eigen” (= Brabantse) partij moet winnen en derhalve het fort wordt ingenomen. Bij gebrek aan andere gegevens gaat het mij echter te ver hieruit af te leiden dat het stormen reeds vóór 1542 bestond. Wel ben ik van mening, dat het gebruik zeker teruggaat tot 1542.

Weliswaar is Heerlen ontelbare malen bij krijgsverrichtingen betrokken geweest,¹⁸⁾ maar de gebeurtenissen van 1542-1543, waarbij Karel V zijn ervvijand, de hertog van Gelre, in de persoon van Willem van Kleef, Gulik en Gelre versloeg met als resultaat het Verdrag van Venlo, moeten historisch gezien belangrijk genoeg zijn om daaraan een jaarlijkse herdenking in de vorm van een spiegelgevecht te wijden.

In dit verband verdient een passage in een archiefstuk van 1776 vermelding, waarin wordt gezegd, dat „den Kerckhoff van Heerle met wall en poorten omgeven van ouds een fort ware, meermalen belagert als laestens nog 1542 teste jurio door de Gulixe en Cleefse”.¹⁹⁾ Als men tegen het einde van de 18-de eeuw met de woorden „laestens nog” verwijst naar een gebeurtenis in 1542, twee en een halve eeuw daarvoor, mag daaraan wel enige betekenis gehecht worden.

Wat is er nu bekend van de oorsprong van het Huissense spiegelgevecht? Een dokument uit 1799, dat wordt aangeduid als een „extract uijt het ouden schutterboek geschreven in het jaer zestienhonderd Zeeven” vermeldt de belegering van Huissen in 1502 door de hertog van Gelre, beginnend op zondag na sacramentsdag en voortdurend tot op de feestdag van Joannes en Paulus. Na een beschrijving van het krijgsvverloop besluit het stuk met de woorden „Dit is extrahirt uut een out stads Protocol. Tot sulcke gedenkenisse sijn de schutten jaerlix in 't geweer op Joannis et Pauli en hooren de dijenst Godes tot danksegging aen God almachtig”.²⁰⁾

Tot op de dag van heden is de rivaliteit tussen Huissen als vroeger Kleefs gebied, dat eerst in 1815 bij Nederland kwam, en het aangrenzende Arnhem als symbool van het oude Gelre met het standbeeld van Karel van Gelder levend gebleven.

In het spiegelgevecht, zoals dat tot op de dag van heden jaarlijks wordt gehouden, herleeft de oude glorie van Huissen, dat evenals Heerlen trots kan zijn op zijn eeuwenlang gehandhaafde positie als landsfort.

M. A. VAN DER WIJST

NOTEN:

1. M. J. H. Kessels „Kermis” (een Limburgse schets), Tilburg/Valkenburg, 1922, blz. 92-118; C. J. Sijstermans „Strijd om de vesting Herle” in Het Land van Herle 1954 nr. 2 blz. 21-27; H. G. J. Rientjes „Onze aankomst te Heerlen ruim 51 jaar geleden” in Het Land van Herle 1962 nr. 2/3 blz. 81-82; J. Th. Janssen „Het bittere einde van het Heerlense „stormen” in dit nummer.

2. P. Peters in Herdenkingsboek en Officieel feestprogramma der huldigungsfeesten ter gelegenheid van het 450-jarig bestaan der koninklijke schutterij Sint Sebastianus, Heerlen, 1930.
3. Heerlen in oude ansichten, Zaltbommel 1959, blz. 39.
4. Limburger Koerier 16-6-1897.
5. Limburger Courier 4-6-1869; N. Eussen „Een oproer van de schutterij Sint Sebastianus van Heerlen” in Het Land van Herle 1958 nr. 6 blz. 111-115.
6. Archief Franse Tijd, gemeentearchief Heerlen, voorl. inv. nr. 150.
7. Archief notaris J. B. van Cotzhuijsen, gemeentearchief Heerlen, 1779 nr. 71.
8. H. W. J. Dohmen „Uit het verleden van Heerlens schutterij” in Het Land van Herle 1958 nr. 5 blz. 95-99.
9. Alb. Corten „Inkomsten der Heerlense schutterij in vroeger tijden” in Het Land van Herle 1959 nr. 3 blz. 60-61.
10. zie noot 2.
11. zie noot 2.
12. J. H. Nuijts „De voormalige schuttersgilden te Maastricht” (1908) hoofdstuk IX en XIX (krantenknipsels gemeentearchief Heerlen, Br. K 19).
13. De Maasgouw 1922 blz. 84, 1923 blz. 48, 1930 blz. 68-69 en 1931 blz. 1.
14. J. A. Jolles „De schuttersgilden en schutterijen van Limburg” in Publications . . . Limbourg 72 en 73, 1936 en 1937.
15. J. A. Jolles „De schuttersgilden en schutterijen van Gelderland” in Gelre Bijdragen en Mededelingen 34, 1931.
16. Theo Reintges „Ursprung und Wesen der spätmittelalterlichen Schüttengilden”, Bonn 1963.
17. J. B. Masüger „Leibesübungen in Graubünden einst und heute” 1946 blz. 27, aangehaald in S. J. van der Molen „Levend Volksleven”, Assen 1961.
18. L. van Hommerich „Beknopte chroniek van de vesting Herle” in Het Land van Herle 1954 nr. 1 blz. 29-32.
19. L. van Hommerich „Stadskenmerken in Heerlens vrijheidscharter” in Het Land van Herle, 1962 nr. 2/3 blz. 60. Archief Oud-Hollandse Periode, gemeentearchief Heerlen, voorl. inv. nr. 2.
20. zie noot 15, blz. 84-85.

Militaire bedrijvigheid rond het fort te Heerlen

laatste kwart 16e eeuw.

Nauwelijks vijf en twintig jaar geleden was het wapengekletter rond Heerlens fort niet van de lucht geweest in verband met de Gelderse successie¹⁾, of de 80-jarige oorlog stond voor de deur, waarbij onze regio de eerste stoot mee kreeg, 1568. In die tussentijd werd Heerlen nog herhaaldelijk bezocht door muitende troepen (1544) en kreeg in-legering van soldaten (1557)²⁾.

Met zijn grensoverschrijding te Orsbach (D.), gelegen tussen Vaals en Wittem, aan de noordkant van de Sinzelbeek, begon Oranje einde september 1568 zijn invallen in de zuidelijke Nederlanden. Op kasteel

Wittem sloeg hij zijn hoofdkwartier op. Intussen had het platteland veel te verduren van inkwartiering en vooral brandschatting. En wij kunnen ons de zorg van ons plaatselijk schepencollege voorstellen om het landsfort — evenals in 1542-43 — in paraatheid te houden. Toen Lodewijk van Nassau zes jaren later, einde februari 1574, met een invasieleger verscheen en zich tijdelijk op kasteel Cartiels vestigde, kon het versterkte Heerlen inkwartiering en plundering afkopen.

Het jaar daarop, 1575, ondervond het land van Overmaas groot ongerief van muitende Spaanse soldaten. In een brief van de Groot-commandeur van Castilië aan koning Filips II, van 4-5 februari 1575, zette hij uiteen³⁾, hoe bezwaarlijk het is, dat de Spanjaarden in ‚Holanda‘ aan het muiten zijn en de soldaten van deze natie alsook die van de andere naties iedere schaamte hebben verloren; om ze weer tot rust te brengen en om te voorkomen, dat ze uit ‚Holanda‘ weg trekken, heeft men aan dit bataljon legering in de landen van Overmaas toegestaan en heeft men Alameda en andere commissarissen naar ginds gezonden met 60.000 escudos aan geld en 40.000 aan pandbrieven, om die uit te betalen; daardoor heeft men echter geen cent meer voor de benodigdheden van januari en februari.

De commandeur zet verder uiteen, als het niet was om groter ongerief te voorkomen, hij de inwoners van het land (kennelijk van Overmaas) verlot gegeven zou hebben om zich te wapenen en de muiters aan te pakken.

Tenslotte zegt hij, dat de burgers van Maastricht zich gewapend hebben, omdat ze dachten, dat de muiters zich in hun stad kwamen nestelen.

De oorlogssfeer zou een permanent karakter krijgen met de komst van Alexander Farnese, prins van Parma, in zijn hoedanigheid van gouverneur en kapitein-generaal van de Nederlanden, 1578. Overmaas, dat door zijn geografische situatie, met de Maas als natuurlijke grens-afbakening, buiten het eigenlijke gevechtsgebied van Brabant, Vlaanderen - Zeeland en Holland lag en waarvan de gewestelijke staten-colleges zich ook politiek neutraal hadden opgesteld, werd door de legerleiding ingeschakeld als geschikt terrein voor inkwartiering en bevoorrading, toen elders voedselgebrek en ziekte de legers bedreigden⁴⁾. Bovendien beoogde Parma onze streek, met het oog op het beleg van Maastricht dat hem 29 juni 1579 in handen zou vallen, te vrijwaren van een mogelijk vijandig offensief vanuit het oosten en zich liefst veilig te stellen tot aan de Rijn. Zodoende trok in de zomer van 1578 vanuit Namen een Spaans leger het Maasdal binnen en veroverde na een kort beleg Limburg-Stad aan de Vesdre⁵⁾, 22 juni. Het slot Daelhem (onder Visé) werd in stormloop genomen en uitgemeord en — evenals Valkenburg — ontmanteld. Heerlen was toen door muitende Spaanse soldaten bezet, afkomstig uit hun garnizoenen in Zeeland. Valdez bracht een deel van zijn legeronderdeel weer tot gehoorzaamheid. Het werd ingekwartierd in afwachting van de uitbetaling der achterstallige soldij. Hun levensonderhoud kwam ten laste van de Heerlenaren⁶⁾.

Partis Tombés de la cavallerie Les
Bordiers

Archives Générales
de Bloncourt.

E 586⁶⁹

_____	_____	_____	1
_____	Montfort	_____	1
_____	Strachy	_____	1
_____	_____	_____	1
_____	_____ et _____	_____	1

Parti d'Outremuse

_____	Nimbourg	_____	1
_____	Fanquembourg	_____	1
_____	Histogenoerde	_____	1
_____	Encore de ce audt parti	_____	

Brabant

_____	Messexist	_____	1
_____	_____	_____	1
_____	_____	_____	1
_____	_____	_____	1

Namur

_____	En la ville de Namur	_____	2
-------	----------------------	-------	---

Flandres

_____	Contraux	_____	1
_____	Bourbourg	_____	1
_____	Essex et Le Serye	_____	1

Conzuy

_____	En la ville de Conzuy	_____	1
-------	-----------------------	-------	---

Part de Liege

_____	De gasteet sur Vanbre Thuy et Maxegiemet au pont	_____	10
_____	Du parti de Coustou	_____	

Vanuit de hoogteburcht Argenteau aan de Maas en de rotsvesting Limburg aan de Vesdre beheerste de nieuwe gouverneur, Christoffel Mondragon (1578-79) het hertogdom Limburg en de landen van Overmaas. Parma kwam 3 december 1578 te Limburg-Stad aan, waar hij krijgsgaad hield en waar besloten werd tot de inbezitname van Kerpen en Erkelens, hetgeen begin januari 1579 geschiedde. Op 23 December 1578 verbleef Parma te Visé, waar hij besprekingen voerde met de keizerlijke ambassadeur over een eventuele wapenstilstand. Van daaruit vertrok hij door het Land van Valkenburg naar Echt en verder naar het noorden met het doel, zich veilig te stellen tegen vijandelijke aanvallen in de rug, wanneer hij zijn beleg om Maastricht zou beginnen. Uiteraard bleef het omringend gebied in wijde omtrek in paraatheid⁷⁾. De schade, die in deze periode aan steden en dorpen werd toegebracht door de krijgvoerende partijen, was enorm⁸⁾.

Na de succesvolle inname van Maastricht bleef het Overmaasse gebiedsdeel in Spaanse handen, hetgeen niet verhinderde, dat vijandelijke rondtrekkende troepen op plundertocht gingen. Van het neutrale Gulik behoefde men niet veel te vrezen, omdat het praktisch onder Spaans protectoraat was geraakt⁹⁾. Parma richtte zijn krijgsplannen nu op de herovering van het opperkwartier van Gelre, waarvoor hij uiteraard onze regio als passage benodigde. De overgang van de aartsbisschop van Keulen Truchsess van Waldburg (1577-1583) tot het calvinisme zou een eventuele gevaarlijke toestand vanuit dit gebied kunnen doen ontstaan. Daarom concentreerde Parma in het voorjaar van 1583 enkele regimenten in Maastricht en zond deze in de richting van de Rijn. Het was oorlogsnoodzaak, dat de plattelandsforten permanent in staat van verdediging bleven in dit kwetsbaar tussenland. Voor Parma was zulks mede een motief om zijn troepen in Overmaas in garnizoen te houden.

Een op het jaar 1583 gedateerd document in het Algemeen Staatsarchief te Simancas (Spanje) vermeldt de verdeling van Spaanse troepen in de Nederlanden zowel van de infanterie als van de lichte cavalerie. Een fotokopie met transcriptie gaat hierbij¹⁰⁾. In deze overzichtsstaat is sprake van een tercio, een regiment en compagnieën. Het Spaanse leger in de Nederlanden bestond uit vier nationaliteiten: Spanjaarden, Italianen, Walen en Duitsers. De Spaanse infanterie vormde de kern van de troepen en was verdeeld in „tercios” of regimenten. Elke „tercio” was samengesteld uit 10 à 12 compagnieën infanterie of „enseigne” (vendel) in totaal \pm 1.500 manschappen, onder commando van een „maître de camp”. Elke compagnie of „enseigne” telde 120 à 160 manschappen. Bij de Duitse infanterie is sprake van hoge en lage Duitsers (Bas-Allemand et Hauts-Allemands). De „lage” worden gerecruteerd in het hertogdom Limburg, voor zover duits sprekend (Eupen), de landen van Overmaas, Luxemburg, Holland, Zeeland, Friesland, Overijssel, Gelderland en het prinsbisdom Luik. De Waalse infanterie bestond uit recruten, afkomstig uit Artois, Hene-

gouwen, Namen, de Waalse kwartieren van Brabant en Overmaas, te Lille, Douai en Archies, Doornik en uit het Doornikse¹¹⁾).

De infanterie werd ingekwartierd over de zuidelijke Nederlanden, te Kassel met zijn Kastellanie; te Bovines; in het Maasdal en het dal van de Sambre. Bekende militaire namen komen er in voor. De overzichtstaat begint met Christobel de Mondragon, „maître de camp”, die op het Heerlens fort heeft vertoefd. Bij het regiment van de Bourgondiërs wordt genoemd Marc de Rye, markies de Varambon, kolonel, gouverneur van Artois. Er komen drie Waalse regimenten in voor, onder bevel van de graaf van Egmond, van de heer van Masnav en van Gilles de Lens, baron d'Aubigny, tevens diplomatiek agent in Engeland. Vermelden we verder drie regimenten, samengesteld uit „hoge” Duitsers, onder commando van Eykemberghe, don Juan Maurique en van de graaf van Barlaymont. Onze streek is meer in het bijzonder betrokken geweest bij de verdeling van de lichte cavallerie. Met name worden onder de landen van Overmaas Limburg-stad, Valkenburg en 's-Hertogenrade genoemd. De tekst zegt hier verder: „encore deux audit pays”, m.a.w. nog twee legerseenheden werden in Overmaas ingekwartierd.

Er kan in verband met de lokalisering van deze twee legerseenheden gedacht worden aan het Heerlens' fort, dat hiertoe geschikte mogelijkheid bood. Schepen Peter Vijgen heeft over deze jaren genoteerd, dat tweemaal een regiment van genoemde legeroverste Mondragon te Heerlen gelegerd was; voorts ook twee Waalse vendels onder hopman Hauwe. Op 19 januari 1574 kwamen twee Spaanse vendels te Heerlen aan met hun kapiteins Tarydas en Olifares. Overste Pradvyls had zijn kwartier in Amstenrade en Brunssum. Kapitein Dego de Vergas „bezocht” Heerlen vanaf 25 november 1586 evenals kapitein don Octavio de Gonzaga. In ditzelfde jaar werden twee italiaanse troepen eenheden vanuit de omgeving van Venlo naar Overmaas gedirigeerd wegens gebrek aan levensmiddelen. In deze onrustige militaire situatie, die het karakter van guerilla-toestanden had en waarbij bovendien de alom heersende voedselschaarste de militairen van beide partijen tot het vinden van een geschikt winter-onderdak noopte, plaatsen we de gegevens, die in het schepen-rekeningenregister van Heerlen, lopende over de jaren 1588-1594 maart 10, werden vastgelegd¹²⁾. Zij kunnen worden aangevuld met de publikaties van Egh. Slanghen, oud-burgemeester van Hoensbroek en van Meulleners¹³⁾.

Vòòr het invallen van de winter in 1588 verdeelde Parma zijn leger in drie groepen: een ervan bestaande uit Bourgondiërs, Walen en Duitsers, werd gezonden naar de Rijn, onder commando van de graaf van Mansfelt. Bonn viel hem op 28 september in handen. Daarna rukte Mansfelt op naar Wachtendonck, dat hij 20 december 1588 innam¹⁴⁾.

Op 13 februari 1588 kwam de gouverneur van Limburg te Heerlen „om goede ordre te stellen aengaende donderhoudt des crieschvolx” (fol. 72 r^o). Schout en schepenen van Heerlen, onder wie we

weer Peter Vijgen aantreffen, verklaren, dat zij hierbij uitgaven uit de gemene kas hebben moeten doen tot onderhoud der compagnieën van de prins van Parma (Acquiten behorend bij genoemd rekeningenregister fo. 6 r^o). Heerlen leek in die tijd wel een Spaans garnizoen, waarvan ik de volgende typering geef. Afrekening van het bedrag, gebezigt tot betaling van 2 compagnieën van Pedro Francisco Nicelli en Blasio Capecoca (fo. 78 v^o - 79 r^o) 1589. Anno 1590, 2 januari: de vaandrig van Don Diego de Vergas komt met een order van de graaf van Mansfelt om inkwartiering voor zijn Spaanse soldaten (fol. 80 r^o). Anno 1590, 8 februari: dank aan kapitein Anthonie de Guaye, die hulp verleende bij het ontlasten van 3 compagnieën Spanjaarden (fo. 81 r^o): aanbieding van „hespen” (hammen). Op 8 maart 1588 presenteerde het schepencollege de gouverneur van Limburg „eenen toelast wijns” wegens „ontlasten van eenighen criesvolck” (fo. 72 v^o). Op 17 maart 1589 werd de bagage van legeroverste Mondragon weggevoerd (fo. 54 v^o - 55 r^o). Van 26 november 1589 tot 29 januari 1590 hebben diverse bevelhebbers inkwartiering genoten; hiervoor geleverd 44 „gelachten holts, elcken gelachter metter vracht drye gulden de welcke de schepenen hebben moeten betaelen, tesamen een hondert negendetwintich gulden” (fo. 44 r^o). Eind december 1591 lag een regiment onder kapitein Brendel in Heerlen. Don Octavio d'Arragon logeerde toen ten huize van jonker Willem von Schwartzendorch op de Struyver, nabij ten Esschen. Op last van baron d'André vertrokken 20 juli 1610 twee vendels onder de kapiteins Juan de Ghaillaos en don Thëronimus Carellus naar Heerlen, waar zij tot 10 oktober bleven. Anno 1625 lagen te Heerlen twee compagnieën van het regiment van Don Fernando de Gusnau. Te Heerlen logeerden de kapiteins don Martin de Gonwara en don Juan Xiron, later vervangen door Alonso Ortys. Van 3 jan. 1627 tot 31 mei lagen ingekwartierd drie compagnieën Spaanse ruitery onder de kapiteins Bovadilla en don Juan de Vivero.

Het fort moet in top-vorm van verdediging geweest zijn. Een afzonderlijk hoofdstukje van het schepen-rekeningenregister is gewijd aan de uitgaven, gedaan i.v.m. „reparatien aan de vestinghen der vrijheit van Heerlen”, waarbij o.m. de Veemarkts- en de Kerkhofs-poorten worden genoemd. Ook de vangentoren kreeg een beurt: „daer der vendrich Stella gelogeert was”. De Heerlenaren werden ingeschakeld om de wacht op de toren te betrekken: „hebben die huyslieden ten ernstigen bevelen des brueckmeesters (= ontvanger der boeten) moeten goede wacht houden dach ende nacht inde starcheyt van Heerlen” (fo. 46 r^o). In december 1591 had het schepencollege „aenden wachter vanden thoorne der welcke die wacht aldaer was houdende ten bevelen van scholtis, schepenen ende gemeenten” 13 gld. en 8 stuivers uitbetaald (fo. 104 r^o). Bij de voorziening in verdedigingsmiddelen werd op 15 november 1591 „eenen huysman bedwongen met eenen peerdt nae Aecken te gaan om polver ende loot te haelen om inder noot te gebruycken” (fo. 61 v^o). In augustus 1591 werd een afgeslagen aan-

val op de Kerkhofspoort gemeld (fo. 98 v°). Ook komen er berichten door van rondtrekkende vrijbuiters (fo. 139 v°) en van vijandelijke rondzwervende troepen (fol. 140 r°). Een bode werd uitgestuurd op verkenning (fol. 140 r° - 143 v°).

Het schepen-rekeningenregister verschaft tevens een inzicht in de drukke militair-administratieve bedrijvigheid, die het garnizoen met onze gouverneur te Limburg onderhield. De berichten geven geen nieuws over de inhoud der bescheiden maar typeren wel de relatie Heerlen-Limburg. Ik beperk mij tot de eerste maanden van het jaar 1588.

26 januari 1588 Dirck, den bode, nae Lymborch gesonden (fo. 131 r°)

27 januari 1588 Claess Wouffen met eenen anderen briefff nae Lymborch (131 r°)

23 februari 1588 Pouwels Korff nae Lymborch gesonden (132 r°)

25 februari 1588 Pouwels Korff gesonden nae Lymborch met brieven (132 v°)

28 februari 1588 Pouwels Korff metten capiteyn nae Lymborch gelopen (133 r°)

30 maart 1588 Pouwels Korff met des capiteyns brieven nae Lymborch gesonden (134 r°)

10 april 1588 Pouwels Korff met brieven op Lymborch gesonden (134 v°)

11 april 1588 eenen bode nae Lymborch gesant (134 v°)

14 april 1588 Jorgen der Moff nae Lymborch gesonden met brieven (135 r°)

5 mei 1588 Pouwels den schutbode met brieven nae Lymborch gesonden (136 r°).

Ook vernemen we, dat boden om inlichtingen gestuurd worden naar Montzen, Herve, Scherpenseel (fol. 140 r°), Gangelt (140 v°), Erkelens (142 v°), Wachtendonck (143 v°), (Teveren 144 v°), Eynatten (151 v°) en Stockhem (158 v°). Men kan terecht vermoeden, dat een en ander met krijgsaangelegenheden te maken heeft gehad.

Daarnaast zijn de bestuurlijke contacten met Limburg veelvuldig geweest. Herhaaldelijk togen de schout met bode of een schepen + bode te paard naar de rotsvesting voor overleg. Ik beperk mij tot de vermelding van de statenvergadering, anno 1595 gehouden te Limburg, waarop in behandeling kwam „om dlandt te beschermen tegen de uytloopen, brandschatten ende andere desordre, die int landt geschieden, zoo bij de vyanden als anderen”. De gedeputeerden stemden een bede, groot 21.000 gld., onder diverse voorwaarden, o.m. „mits dat de voirss. benauwde en vermoeide landen vrij ende exempt zouden zijn van inleegers, monsterplaatsen off legeringe van volck van oirlog gedurende eyn jaer te beginne met meerte 1596”¹⁵). Desondanks zou Heerlen nog jaren lang de onrust ondervinden van strooptochten, schermutselingen en aanslagen. Een stroom van geruchten werkte bovendien de sfeer van voortdurende angst bij de Heerlenaren in de hand. Geen wonder, dat het fort als publieke schuilgelegenheid onmisbaar was geworden voor het behoud van eigen leven, have en goed.

L. VAN HOMMERICH

NOTEN:

1. J. J. Jongen: Aantekeningen over Heerlen uit de jaren 1542-1589. Een commentaar over het krijgsbedrijf en de oorlogslasten te Heerlen, aan de hand van een geschrift van Peter Vijgen, schepen te Heerlen van 1574-1601, in „Land van Herle” 1956, 1-4; 32-34; 45-49.
L. van Hommerich: Van Heerlen naar Wassenberg enz., Land van Herle 1965, 127-129.
2. Anno 1544 juli: beleg van St. Dizier (Fr.) door Karel V. Hij had hiervoor een contingent voetvolk (4 à 5000 man + 1000 paarden) gelicht in Duitsland, die in onze streek aan het muiten sloeg (Land van Valkenburg, Dalhem, Luik). Zie hierover: Ch. Paillard en G. Hérelle: L'invasion allemande en 1544. Fragments d'une histoire militaire et diplomatique de l'expédition de Charles-Quint. Paris 1884, 268-269.
Anno 1557: beleg van St. Quentin, zie J. Jongen, o.c. 33-34.
3. Relacion de cartas del comen. major de Castilla a Su Maj.^d, 4-5 Hebrero 1575, Secretaria de Estado, Negociacion de Flandes, legajo 563, fol. 2. (Archivo general, Simancas).
Refiere de quanto inconven.^e es el estar los Españoles de Holanda amotinados y aver perdido los soldados desta y las demas naciones del todo la vergence, que para major aquietarlos y que no se alexassen de Holanda havia concedido a este tercio aloja miente en el Pays de Ultramosa y embiado alla a Alameda y otros comissarios con 60 m. exudos en dinero y XL m. empano para tomar les muestra y averigna sus crenas y darles hasta donde esta quant^d se estendiese quedando sin alguna forma de hallar mas un solo real para les socorros del encro y febrero; que sino fuera porque nuscrieran dello mayores inconvenientes, huviera dado licencia a los del pays para tomar las armas y de gollar estos amotinados. Que los brugeses de Maastricht havian tomado las armas pensando que los españoles amotinados venian a meterse en aquella villa. (Vertaling van drs. J. Haas, Maastricht).
4. L. v. d. Essen: Alexandre Farnese, prince de Parma, gouverneur général des Pays-Bas (1545-1592). BXL 1934, II, (1578-1582). Les événements politiques et militaires jusqu'à la fin de l'armée 1578; 52-94.
5. H. H. Wouters: Grensland en Bruggehoofd - Historische studies met betrekking tot het Limburgse Maasdal en, meer in het bijzonder, de stad Maastricht. Assen 1970, 244-245.
6. J. J. Jongen: o.c., 45-46.
7. L. v. d. Essen: o.c., II, 74-94.
8. H. H. Wouters: o.c., 262.
9. H. H. Wouters: o.c., 280.
10. Répartitionnement de l'Infanterie; répartitionnement de la cavallerie légère. Secretaria de Estado; liasse 586 68 en 69 (1582-1583). Negociacion de Flandes. (Archiv. General Simancas).
Le tercio du maître de Camp Mondragon à Pecqueucourt et Mare Siennes.
Le tercio de Pedro de Paz à St. Amand.
Le régiment de Bourgoignons du marquis de Varambon
Le régiment de Walons du comte d'Egmont
Le régiment de Walons du seigneur de Masny
Le régiment de haults Alemans qu'a à charge Eykemberghe à Cassel et la Chastelenie.
Le régiment de haults Alemans de don Juan Manrique
Six enseignes aussy d'Alemans du comte de Berlaymont
Le régiment de Walons qui fut au baron d'Aubigny
Le régiment de (...) à Bovines et au long de la Meuse.

Répartitionnement de la cavallerie légère		
	Geldres	
Ruremonde		1
Montfort		1
Straelen		1
Weert		1
Kerpen et Londersen		1
	Pays d'Oultremeuze	
Limbourg		1
Faulquemont		1
Hertogenroede		1
encore deux audit pays		
	Brabant	
Maestricht		1
Breda		1
Louvain		1
Nyvelles		1
	Namur	
En la ville de Namur		2
	Flandres	
Courtray		1
Bourbourg		1
Estrennes et le Gorge		1
	Tournay	
En la ville de Tournay		1
	Pays de Liège	
A chastellet sur Sambre		
Thuin et marchiemes au Pond		10
Au pays de Gooistoy		3

N.B.

Pedro de Paz, maître de camp espagnol
 Marc de Rye, marquis de Varambon colonel, gouverneur d'Artois
 Gilles de Lens, baron d'Aubigny agent diplomatique en Angleterre.
 (cfr. Wouters, o.c., 269.)

- L. v. d. Essen: o.c., l'armée espagnole des Pays-Bassous Philippe II en Flandre. II, 7-24.
- J. J. Jongen: o.c., 47.
 Rekeningenregister van de schepenbank Heerlen. 1588-1594. Archief Brab. Rekenkamer nr. 50270. Brussel, A.R.A.
 L. van Hommerich: Een belangrijke aanwinst voor het oudarchief der gemeente Heerlen, in: V.V.V.-uitgave 1939-40; 23-24.
 L. van Hommerich: Enige posten van gemeentelijke uitgaven i.v.m. de versterking van het Heerlens fort, begin 80-jarige oorlog. Jubileum-boek Land van Herle 1950-60, 34-43.
- Egh. Slanghen: Bijdragen tot de geschiedenis van het tegenwoordige hertogdom Limburg. Amsterdam-Sittard, 1865.
 J. L. Meulleners: Legertochten tusschen Maastricht en Mook, sedert 1568 tot 1575 enz. Publications - du Limbourg". Maastricht 1888; T. 25, 161-354.
- L. v. d. Essen: o.c., V, 242-248.
- Egh. Slanghen: o.c., 80-81.